

*Kovács András Donát*¹

TERÜLETFEJLESZTÉSI KIHÍVÁSOK A SZERB - MAGYAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN

KIINDULÓPONTOK

A határ menti együttműködések ma már Európa-szerte – így hazánkban is – meghatározó hajtóerejét jelentik egyes térségek fejlődésének. Számos szerző szerint, az országhatárok mentén fekvő, szomszédos régiók sorsát elsősorban az érintkező határok kapcsolatrendszerének jellemzői befolyásolják. Abban az esetben, ha a határok nyitottabbak, ott az érintett térségek a határokon átnyúló együttműködésekkel megerősödhetnek, míg ahol a határok elválasztó jellege megmaradt, ott a periféria jelleg válik tartóssá, és a stagnálás, vagy a lemaradás lesz meghatározó (Martinez, O.J. 1994; Krätke, S. 1999; Anderson, J. O' - Dowd, L. - Wilson, T. M. 2003; Scott, J. W. 2005). Ahol a határ két oldalán elhelyezkedő társadalmi közösségek viszonya jó, ott „határrégiók” (cross-border region) alakulhatnak ki számos lehetőséggel; például a kereskedelmi, infrastrukturális, kulturális kapcsolatok megerősödése, vagy az információ- és munkaerőcsere révén, de ugyanúgy a környezet- és természetvédelem és a közös terület- és településfejlesztés vonatkozásában is (Perkmann, M. 2007). Az „összekötő jellegű határok” új minőséget jelenthetnek és számos különleges alternatívát kínálhatnak az ott élőknek (Süli-Zakar 2010).

Ma már több olyan határ menti térséget ismerünk, amelyekben a kooperációnak egy magasabb szintje fedezhető fel. Ezek az övezetek eljutottak a széleskörű környezeti-társadalmi-gazdasági integráció szintjére (Nelles, J. - Walther, O. 2011). Az Európai Unió tagországain belül, a magasabb fokú határ menti partnerség megvalósítására hivatottak az európai területi együttműködési csoportosulások; az EGTC-k (European Grouping of Territorial Cooperation), vagy más néven az európai területi társulások; az ETT-k. Ezek viszonylag rugalmas területi-intézményi struktúrák, melyek a legtöbb esetben programorientált kapcsolatokat építenek ki, ezért „funkcionális régióknak” is tekinthetők (Ocskay Gy.- Jaschitz M. 2011). Az EGTC-k működése előremutató lehet a határ menti kapcsolatok terén, hivatalosan azonban csak az EU-n belül működtethetők, ezért az EU tagországok és nem EU tagországok határain ilyen szerveződések létrehozása ma még nem lehetséges.

Az EU külső határai mentén található országok, amelyeknek az EU taggá válásával középtávon számolni lehet – többek között Szerbia is – sajátos csoportot képeznek, melyek esetében specifikus rendszerek támogatják a határok mentén kialakuló együttműködések (jelenleg pl.: az IPA, CBC, SEE, míg korábban az INTERREG IIIA, CADSES). Ezek a központi támogatási eszközök igen hasznosak lehetnek az érintett területek felzárkóztatásában, ugyanakkor nem elégségesek. „A két oldal megkövetelné egy célirányos, közös szervezet létrehozását, amely intézményesült formában koordinálná a közös fejlesztéseket” – fogalmazták meg az érintett térséggel foglalkozó területfejlesztési szakemberek. A prominenciák többsége szerint tehát bizonyos háttérfeltételek kialakításával a szerb-magyar határ menti térség, más prosperáló európai határ menti övezethez hasonlóan, alkalmas lehetne a jól működő területfejlesztési együttműködési lehetőségek megteremtésére.

Szerbia és Magyarország érintkező térségei azonban egyelőre több szempontból is sajátosan nehéz helyzetben vannak. A határ elválasztó szerepe még mindig viszonylag

¹**Kovács András Donát:** MTA Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Osztály 6000 Kecskemét, Rákóczi u. 3. Pf.: 261.
E-mail: kovacs@rkk.hu

erőteljesen érvényesül, ugyanakkor a különböző táji, gazdasági és kulturális hatótényezők egymással szoros kölcsönhatásban állnak, így emiatt a térbeli folyamatok is meglehetősen bonyolult kontextusban jutnak érvényre.

Ebben a „kettéosztott”, ugyanakkor hasonló geográfiai jellegekkel és számos ponton közös hagyományokkal, múlttal rendelkező térségben, a területfejlesztés legnagyobb kihívása éppen az, hogy – az egyes településcsoportok adottságait és korlátait figyelembe véve – hogyan oszthatók meg racionálisan egymás között a különböző feladatok, hogyan fokozható a határon átívelő munkamegosztás. Véleményünk szerint, e határ menti térség alapvető területfejlesztési célja tehát a térség perifériális helyzetének megszüntetése, amely az országhatár elválasztó szerepének enyhítésével, a határon átnyúló kooperációk kihasználásával, a térségi összefonódás erősítésével érhető el. E fenti szempontokat figyelembe véve – az érintett övezetet bemutatva – egy közelmúltban lezárult kutatás eredményeire építve, tanulmányunkban megpróbálunk rávilágítani a szerb-magyar határ menti térségben felmerülő területfejlesztéssel kapcsolatos legfontosabb kérdésekre.

A TANULMÁNYT MEGALAPOZÓ HATÁR MENTI KUTATÁSRÓL RÖVIDEN

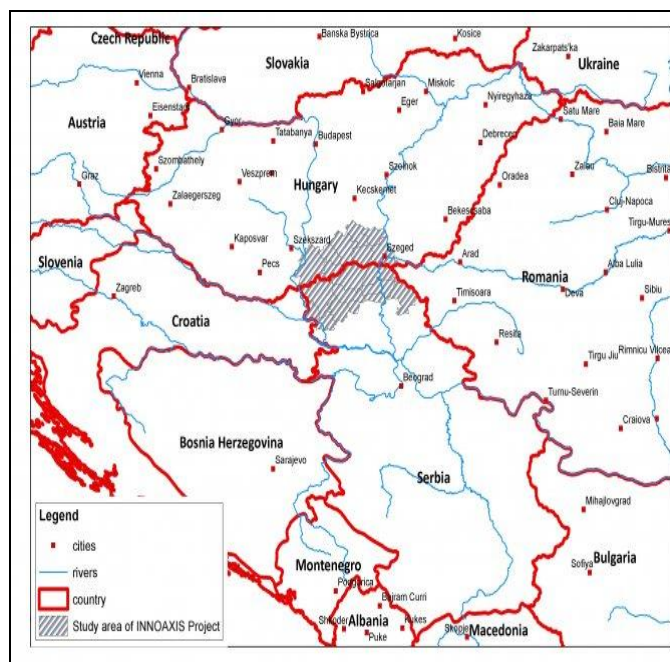
A szerb-magyar határ menti térségben, 2010-2011-ben, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet² koordinációjával komplex kutatás zajlott – „A határ, mint innovációs megújulási tengely”³ címmel – melynek elsődleges célja a szerb-magyar határtérségek sajátos viszonyainak bemutatása és a helyi adottságokra építhető területfejlesztési lehetőségek körvonalazása volt. A vizsgálatok a Vajdaság Autonóm Tartomány három északi körzetében (okrug) és nyolc dél-alföldi kistérségben zajlottak. A munka részeként megtörtént az elemzésekhez szükséges területi adatok és korábbi fejlesztési dokumentumok összegyűjtése, rendszerezése és áttekintő kiértékelése, emellett több témakörben terepi felmérésekre, empirikus vizsgálatokra is sor került. Ezek alapján készültek el azok a tudományos igényű háttéranyagok, amelyek helyzetértékeléseket, elemzéseket, javaslatokat tartalmaztak. A szakmai felvetéseket a kutatók folyamatosan egyeztetették a térség társadalmi szereplőivel, majd a vajdasági és magyarországi döntéshozók bevonásával (tartományi, megyei, kistérségi vezetők, polgármesterek, helyi közösségi vezetők, helyi fejlesztési csoportok, civil szféra) részletesen megvitatták a felmerülő területi és szakpolitikai szempontokat. A szerzők – a határon átnyúló partnerségre alapozó programjavaslatok kidolgozása során – mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a szerb-magyar térségben formálódó területi érdekek átlátható rendszerben jelenjenek meg. A társadalmi egyeztetések során a munkába bevont szakemberek, szervezetek egyfajta „regionális víziót” fogadtak el, a végső kutatási záródokumentumok mindezek figyelembe vételével készültek el.

² A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és annak tagintézetei (így az ATI is) 2011. december 31-én, az MTA reform során beolvadással megszűntek. Az új összevont intézet neve: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (MTA KRTK), amelynek egyik kutatóintézeti egysége a Regionális Kutatások Intézete. A korábbi ATI ma Alföldi Tudományos Osztályként működik.

³ Az INNOAXIS szerb-magyar projekt 2010 aug. 1-2011. júl. 31-i határidőn belül zajlott az MTA RKK ATI és a szabadkai MRTT kutatóinak közreműködésével. A kutatás az HU-SRB IPA alap támogatásával valósult meg.

A MAGYAR-SZERB HATÁR MENTI TÉRSÉG ALAPVETŐ TELEPÜLÉSKÖRNYEZETI JELLEMZŐI

A vizsgálati térség kijelölését és körülhatárolását a környezeti adottságok, a tájegységek hasonlósága, a közigazgatási határok és a történelmi tradíciókra épülő társadalmi-gazdasági kapcsolatok, valamint a határ két oldalán észlelhető azonos problémák egyaránt indokolták. A határmenti övezet a Duna – Tisza között foglal el sajátos geográfiai pozíciót, amelyet a jelenlegi határ (175 km hosszan) már csaknem egy évszázada kettéválaszt (1. ábra).

1. ábra: A határ menti kutatási terület elhelyezkedése
Forrás: INNOAXIS kutatás 2011

Az érintett térség természeti-környezeti arculatát puszták, rétek, vizes élőhelyek, erdők és mezőgazdasági hasznosítású területek határozzák meg. A síkvidéki jellegek ellenére változatos tájakról van szó; megtalálhatók itt a homokpuszták, löszhátak és alluviális lapályok, valamint a Dunához, Tiszához kapcsolódó folyók, holtágak, és a védett területek, amelyek között nemzetközi jelentőségű természetvédelmi helyek is fellelhetők. Ezek egyrészt lehetőséget adnak a zöldfolyosó-rendszerek kialakítására, másrészt a rekreáció kibontakozására.

Az ökoszisztéma-szolgáltatások sokszínűsége és az agro-kultúrtáji (pl. talajtani) adottságok alapján elmondható, hogy a vizsgált térségben jelenleg még mindig jelentős természeti-környezeti erőforrás-potenciál rejlik. E tekintetben (különösen a folyók mentén) nagy kihívást jelent a vonalas infrastrukturális hálózati fejlesztések és a természeti környezet – ezen belül különösen a közlekedési útvonalak és a zöldfolyosók, illetve a védett természeti értékek tájban meglévő mintázatainak – összehangolása.

Sajnálatos módon a tájak homogenizációja mindkét oldalon problémát okoz, az egykori vegetáció már ma is egyre kisebb foltokban tanulmányozható. Az intenzív területi használat fokozatosan átformálta a természetközeli tájrészleteket. Az erdőfoltok, fasorok, erdősávok felszámolásával ökológiai folyosók szakadtak meg, s ennek következtében az elkülönült életközösségek sebezhetősége megnőtt. A helytelen tájhasználat mellett a szárazodás is egyre inkább érezteti hatását.

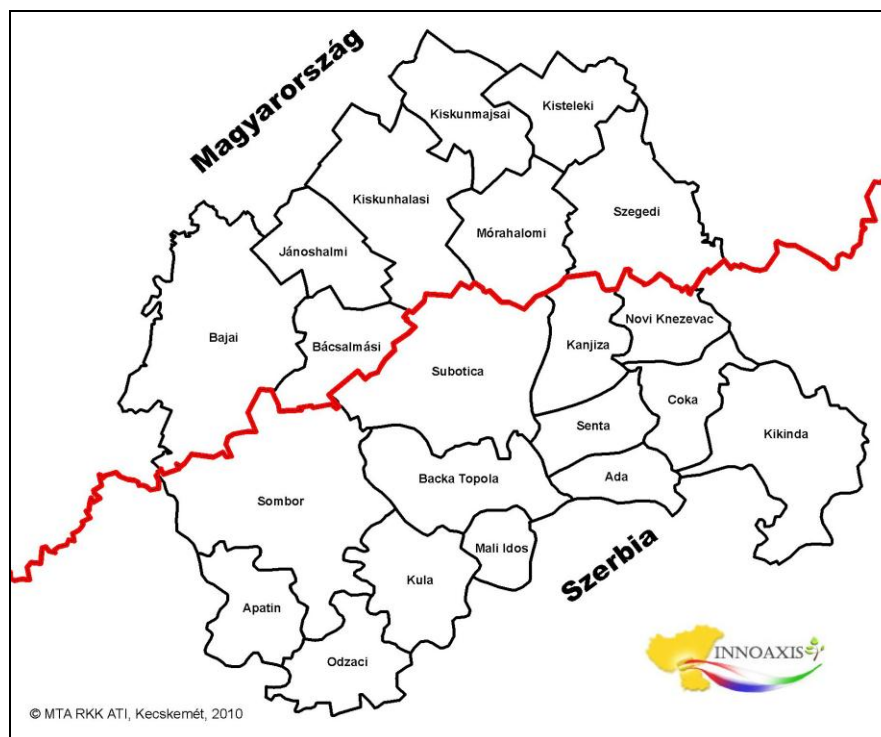
A kontinentális éghajlati tényezőknek előnyei és hátrányai is vannak a határ menti térség jövőjét tekintve. Az érintett övezetben a magas napfénytartam (a legtöbb helyen meghaladja a 2000 órát), a 10-10,5 °C-os évi középhőmérséklettel párosulva, európai mértékkel szemlélve is ideálisan jó feltételeket teremt több mezőgazdasági ágazat számára, valamint a napenergia kiaknázására (a becsült szoláris potenciál eléri az 1400-1500 kWh/m²/év értéket). Ezzel ellentétben a csapadékviszonyok nem túl kedvezőek, a térség legnagyobb részén évente mindössze 500-550 mm csapadék hull, amelynek időbeli és területi eloszlása meglehetősen egyenetlen eloszlású. A legkevesebb esőt, sokéves átlagban, az alacsony fekvésű Tisza-völgy menti keleti részek kapják, ahol a csapadék értéke nem éri el az 500 mm-t. Részben ennek következtében – a Kárpát-medence, illetve Európa más régióihoz mérten is – jól érzékelhetők a klímaváltozás kedvezőtlen hatásai. A múlt század utolsó harmadához viszonyítva a déli határtérségekben, több mint 100 mm-rel csökkent a csapadék mennyisége, ami az országos átlagoktól elmaradó vízhiányt még tovább fokozza. A legtöbb tudományos kutatás és jelentés szerint a Kárpát-medence ezen régióiban az elmúlt években „egyre fokozódó víztelenedési folyamatok figyelhetők meg”, az európai vegetációs térképek szerint pedig a sztyeppesedés egyértelmű jelei mutatkoznak. A szárazodás, az aszály, a szélsőséges időjárási jelenségek gyakoriságának megnövekedése (viharok, rövid idő alatt hulló nagy mennyiségű csapadék, jégesők), a térség hidrológiai egyensúlyának megbomlása, valamint a változások előre nem látható következményei jelentős terheket jelentenek az itt élő társadalmi közösségek számára. Ez a fajta kiszámíthatatlanság, a prognózisok szerint ráadásul csak fokozódni fog. Az itt élőknek tehát fel kell készülniük, hogy a jövőben fokozottabban kell alkalmazkodni a változó éghajlati körülményekhez és az ezzel együtt járó folyamatokhoz.

A vizsgált régió ugyan nem tartozik a környezetszennyezéssel veszélyesen terhelt térségek sorába, de egyes körzeteit nem kerülték el az ipai szennyezések, az átgondolatlan területhasználatból fakadó károk. A kedvezőtlen folyamatok közül elsősorban a közlekedés növekvő volumene és az elmaradó infrastruktúrális beruházások érzékelhető rombolást okoztak. A térségben az urbanizáció folyamatát nem – illetve területtől függően igen eltérő módon – követte azon infrastruktúrák fejlesztése, amelyek a településkörnyezet terheltségének és károsodásának mérséklését, megakadályozását szolgálják. Számos ponton – főként a szerbiai települések esetén – elmaradtak a klasszikus környezetvédelmi típusú, megelőző és védekező intézkedések és beruházások (jellemzően pl. A hulladékgazdálkodás terén).

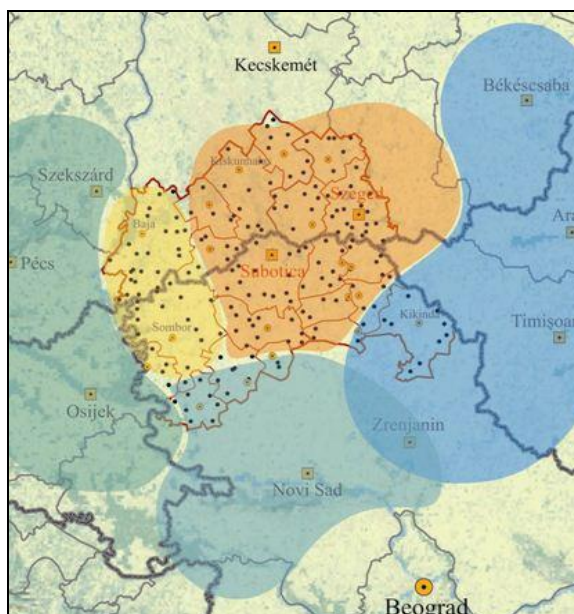
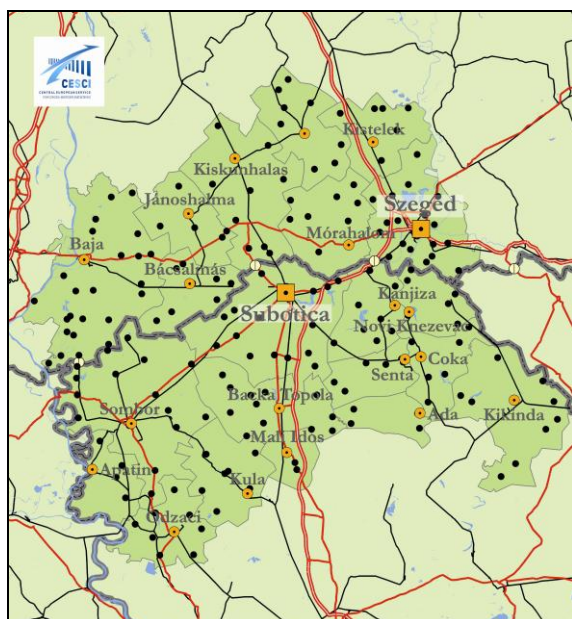
A SZERB-MAGYAR HATÁR MENTI TÉRSÉG TÉRSZERKEZETE – „VONZÁSKÖRZETEK ÁRNYÉKÁBAN”

A 11 510 km²-es kutatási célterületen összesen 21 db. területi egység található (2. ábra). A 4979 km²-es magyar oldalon 8 kistérség, 74 településsel, míg a 6531 km²-es szerb oldalon 3 körzet, azon belül 13 „község” található, 132 településsel. A térség lakosság száma közel egymillió fő, a magyar oldalon 425-ezer fő, míg a szerb oldalon 550-ezer fő.

Míg a határ mentén elhelyezkedő térségek környezeti-táji szempontból (a fent leírtak szerint) nem elválaszthatók, és a két ország között lényegében nincs természetes határvonal, addig a térszerkezet, a határ elválasztó szerepe miatt még mindig meglehetősen kettéosztott, a településhálózat és vele a társadalmi kapcsolatok több szempontból is szeparáltak. Az érintett térségek vázát mindkét oldalon olyan településcsoportok képezik, melyek nagyobb városok köré szerveződtek. A Szeged, Szabadka, Zombor, Baja, Zenta környékén kialakult településcsoportok, szuburbanizálódó övezetek, és azok együtteséből formálódó „agglomerációk” a térség viszonylag fejlett pólusait hozták létre. Szerbiában Szabadka, Magyarországon Szeged vonzása kiemelkedő (3/a., 3/b. ábra).

2. ábra: A kutatásban kijelölt határ menti régió és „kvázi kistérségei”
Forrás: INNOAXIS kutatás 2011

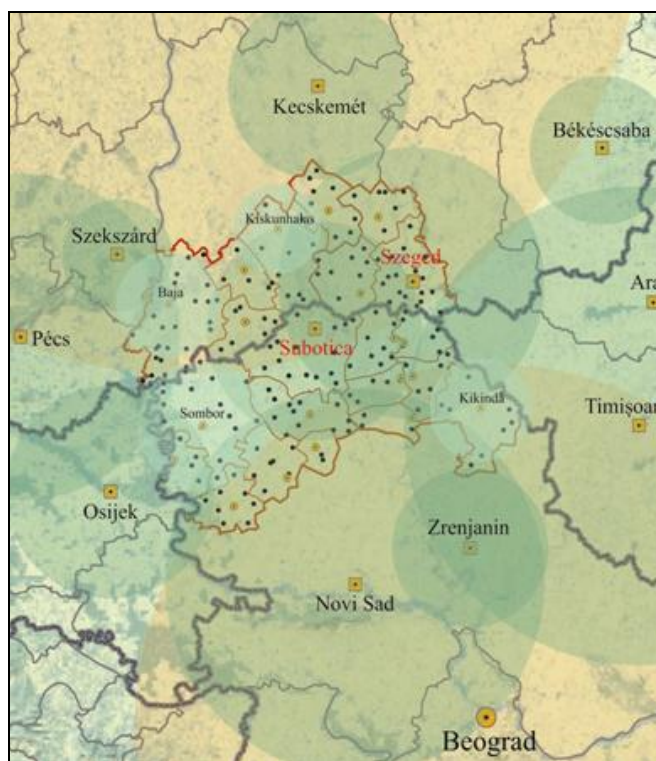

3/a., b. ábra: A határ menti térség településhálózata, és a potenciális vonzásterületek térszerkezete

Forrás: INNOAXIS kutatás 2011

Az említett települések mellett több távolabbi közép- és nagyváros is hatást fejt ki a térségre. Mivel a régió nagyjából félúton fekszik két hasonló méretű főváros között, így mindkét országos centrum felől vonzás mutatható ki (Budapest hatása valamivel nagyobb mértékben jelentkezik). A fővárosok mellett, a közeli Temesvár, mint dinamikus fejlődő, központ is komoly hatást fejt ki a vizsgálati térségre, de a közepes méretű, 100 km-es

körzeten belül elhelyezkedő urbánus pólusok (Pécs, Eszék, Újvidék, Nagybecskerek, Arad, Kecskemét, Szekszárd) szerepe sem elhanyagolható.

4. ábra: A térségre ható városi központok és azok zónái

Forrás: INNOAXIS kutatás

Összességében elmondható, hogy a körülhatárolt szerb-magyar határ menti térség közepes erősségű városi vonzaskörzetek (Temesvár, Újvidék, Pécs), illetve nagy erejű központok (Budapest, Belgrád) gravitációs határzónáján fekszik. Ezek alapján a vizsgált terület nem feleltethető meg teljes egészében egy térszerkezetileg is ideális határon átnyúló együttműködési régióknak. Azonban, ha figyelembe vesszük Szerbia későbbi csatlakozását, nagyon fontossá válik a határ mentén szerveződő tér kezelése, a hagyományokra építő partnerség és a közös fejlesztések kidolgozása, felélénkítése. Mivel a projektterület egyre dinamizálódó vonzaskörzetek közé ékelődik, a Szeged és Szabadka köré épülő határ menti fejlesztések csak akkor lehetnek hatékonyak, ha az együttműködések a lehető legelmélyültebben, legintegráltabb formában valósulnak meg. A határokon átnyúló kapcsolatrendszer ezért mindenképpen érdemes tematizálni, a területfejlesztési alternatívákat ajánlatos országos, regionális és települési szinteken is körvonalazni.

A HATÁR MENTI TÉRSÉG KOMPLEX PROBLÉMÁI ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉST GÁTLÓ FŐBB TÉNYEZŐK

A térségre nézve mindenképp jelentős hátráltató tényező, hogy az itt található nagyvárosok potenciálja nem tud kellően érvényesülni. Szeged innovációs hatása a lehetőségekhez képest csak kisebb intenzitással „terjed” át a határon, elsősorban a felsőoktatási vonzereje dominál, Szabadka pedig egyedül a Vajdaságban képez vonzasközpontot. A kapcsolatok hiánya, illetve rendezetlensége miatt, a határ két oldalán lévő települések, a társadalmi közösségek és az intézményeik ma is erőteljesen elkülönülnek egymástól. Ez a szeparáltság hatalmas veszélyt jelent a határ menti térségek hosszú távú

fejlődése szempontjából, ráadásul a hasonló adottságok miatt a két oldal szereplői egymás versenytársaivá válhatnak, amely a vizsgált térségeket hosszú távon csak tovább gyengítheti.

Az érintett határ menti zónában, az elmúlt évtizedekben komolyabb területi kapcsolatok nem, vagy csak részben bontakoztak ki, a korábbi tradicionális együttműködési formák egy bizonyos szinten megrekedtek. A határvidéken fontos európai közlekedési folyosók haladnak át, mégis jól működő horizontális kapcsolatok nem alakultak ki. („Ennek a határon átnyúló hálózatok elhanyagoltsága” volt az egyik legfőbb oka – tette hozzá egy érintett prominencia). A „belső” mobilitás még mindig szolid, ugyanakkor a szürke- és feketegazdaság jelenléte viszonylag erős. Habár az utóbbi években a vállalatközi kapcsolatok és kereskedelmi forgalom némileg megélénkülni látszottak, mindezeket jelentős magyar kiviteli többlet jellemzi. Az önkormányzati és civil együttműködések szintén kimutathatóan erősödtek, de azokat sajnos több esetben csupán a közös pályázati forrasszerzés motiválja, gyakran nincsenek meg a valós partnerséghez szükséges feltételek, vagy épp a kiforrott elképzelések.

A komplex problémák sorában súlyos tényezőként szerepelnek a periférikus helyzetre jellemző gazdasági-társadalmi konfliktusok; az alacsony gazdasági versenyképesség, az átlagtól elmaradó intézményi ellátottság, a demográfiai és munkaerő-piaci aránytalanságok. Mindezekből fakadóan a határvidék településeinek egy részét igen kedvezőtlen társadalmi mutatók jellemzik. A társadalmi-gazdasági lemaradás az utóbbi években csak fokozódott, sőt sajnos számos jel mutatott arra, hogy az EU tagállamok határ menti vidékeihez mérten, a negatív irányba mutató különbségek egyre tovább nőttek. Jól érzékelhetővé vált, hogy az itteni vidéki tájak és településkörnyezeti rendszerek egy része krízishelyzetbe került. Egyes vélekedések szerint – a jelenlegi folyamatok mellett – a térségre jellemző sajátos tájfenntartó, gazdasági és kulturális funkciók megszűnésével regionális válság következhet be, amely nem csupán a határral szomszédos övezetekre, de mindkét országra igen káros kihatással lehet.

A mindkét oldalon észlelhető, általános és hasonló problémák mellett megfigyelhető néhány fontos különbség is. A vajdasági oldal helyzete például összességében kedvezőtlenebb, bár a gazdasági adatok alapján a Vajdaság, Szerbia más területeihez képest még mindig „fejlettebbnek” számít. Az infrastruktúra kiépítettsége és állapota, a foglalkoztatási, munkanélküliségi és szociális mutatók a szerb oldalon egyértelműen rosszabbak, mint a magyar oldalon. Mindezek a negatívumok – a Vajdaságban mérhető magasabb a népsűrűség és a fiatalabb korstruktúra ellenére – ez az egész térség egyensúlyát veszélyeztetik.

Összességében elmondható, hogy a kedvezőtlen folyamatok, és a délszláv háborút követő időszakok további negatív hatásainak következtében, a határ-menti elhelyezkedés a térség legnagyobb részén ma egyben valódi perifériális helyzetet is jelent. A határ két oldalán fekvő „kistérségek” számos komplex településkörnyezeti és társadalmi-gazdasági problémakörrel néznek szembe, amelyek között megtalálhatók a termelői és vállalkozói szektor bizonytalanságai, a környezetvédelmi kérdések megoldatlansága, az infrastrukturális felzárkózás késedelve, a város - falu kapcsolatok szétesése, valamint a rurális leértékelődés általános tünetei is; a munkanélküliség, az elöregedés, az elvándorlás, a kirekesztődés és a fokozódó szociális feszültségek (szegénység, bűnözés, „szuperszegregáció”).

TERÜLETFEJLESZTÉSI CÉLOK ÉS ALTERNATÍVÁK A SZERB-MAGYAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN

A perifériális helyzet megszüntetése, az itt élők életminőségének javítása kizárólag az erőteljesebb térségi összefonódással képzelhető el, mivel a hasonló adottságok és problémák sok esetben közel azonos megoldási javaslatokat, egyfajta belső munkamegosztást követelnek. A helyzetelemzések alapján, a térségre vonatkozó legfontosabb fejlesztési elvként tehát az országhatár elválasztó szerepének enyhítése, a határon átnyúló együttműködések kialakítása fogalmazható meg. Ezen átfogó cél megvalósításához két specifikus cél szolgálhatja: egyrészt a térség komparatív előnyeire építő, versenyképes térségi gazdaság kialakítása, melyben a kiéleződő verseny helyett alapvetően az együttműködés dominál, másrészt a nemzetközi szinten is együttműködő társadalmi-kulturális közeg és a humán szféra megerősítése. E két átfogó cél elérésének érdekében – álláspontunk szerint – a következő területfejlesztési stratégiai szempontok jelölhetők ki: - a tradíciókra támaszkodó lokális gazdasági-társadalmi-kulturális kapcsolatok felélénkítése; - a felértékelődő környezeti, táji erőforrásokból adódó előnyök közös hasznosítása; - a tudásátadásra épülő innovációk terjedésének elősegítése; - a munkaerő-mobilitási esélyek javítását célzó humánkapacitások bővítése.

A vizsgált szerb-magyar határ menti térségben nyilvánvalóan számos olyan fejlesztési feladat adódik, amely kizárólag nemzeti, illetve uniós hatáskörben valósítható meg. Ilyen például a közlekedési folyosók kialakítása, a fő vasútvonalak korszerűsítése, az energiahálózatok összekapcsolása, a környezetvédelmi vagy a munkaerő-piaci szabályozás harmonizációja. A határ elválasztó szerepének érdemi csökkenése – e fejlesztések esetében – csak Szerbia uniós csatlakozása után teljesezhet ki. Ez a folyamat még várat magára, azonban már most itt van az ideje annak, hogy megkezdődjön azoknak a térségi kapcsolati hálóknak a kiépítése, megerősítése, amelyek életre hívhatják a gyors és hatékony partnerséget, még akár Szerbia EU-s csatlakozástól függetlenül is. A határra tehát már most úgy kell tekintenünk, mint innovációs tengelyre, amelynek elsődleges szerepe, hogy összeköt.

A térségre vonatkozó területfejlesztési gyakorlat során jelenleg leginkább a beavatkozások előkészítő jellegét érdemes szem előtt tartani. A megalapozó programokat a térség szereplői – a jelenleg elérhető uniós és nemzeti forrásokra támaszkodva – már most elkezdhetik megvalósítani, amivel jelentős helyzeti előnyökhöz juttathatják a régiót a majdani csatlakozást követően. A programok lehetőségei ezzel természetesen szűkebbre szabottak, mint amelyek az egész térség fejlesztését célzó komplex stratégia megvalósításához szükségesek volnának, ezért a jelenlegi reális beavatkozási eszközök közül a legfontosabbnak véljük, magának a kapcsolatrendszernek a megerősítését. Ennek valamennyi érintett térség szereplői között ki kell bővülnie, mind a lakosság, az önkormányzatok, az intézmények, a civil szervezetek, a vállalkozások, mind pedig az oktatás, tudomány, kultúra területén. Mindehhez szükségessé válnak a közös intézményi alapok lefektetése, a jó gyakorlatok cseréje, a térségi marketing és a közös kutatás, tervezés előkészítése is.

A területfejlesztés különböző ágazatain belül súlypontot kell képeznie az új intézményi struktúráknak, a térség regionális kohéziójának, a gazdaságnak, a környezetvédelemnek és a társadalmi integrációnak.

Intézményi struktúrák

A határ menti térségnek hosszú távú, elemi érdeke egy tartós és széleskörű, elmélyült együttműködés, amelynek célja a belső kapcsolatintenzitás hatékony növelése. E cél eléréséhez az úgynevezett „területfejlesztési típusú” intézményi formák szükségesek. Egy, a térség fejlesztését átfogóan megközelítő ETT, az intézményein keresztül – a fejlesztéseket egy

jól átgondolt, a közös érdekeket szolgáló mindenkori stratégiai keretbe illesztve – alkalmas lehetne a területfejlesztéssel kapcsolatos feladatok hatékony menedzselésére is. A fentiek alapján egy olyan ETT létrehozásának látjuk értelmét, amely komplex területfejlesztési megközelítéssel fog hozzá a kijelölt célok eléréséhez. Az ETT tevékenységének tematikusan kell ráépülnie a csatlakozás előtti időszak beavatkozási feladataira, illetve a konkrét programokra, amelyeknek generálásában, menedzsmentjében hatékonyan részt kell vennie. Az ETT-k további feladata volna minden olyan intézkedés szorgalmazása, támogatása, amelyek a belső kapcsolattartás intenzitását mozdítják elő. Ezzel nem csupán a régió szerves összefonódása növelhető, hanem a jelenleg még éles területi fejlettségbeli különbségek is enyhíthetők. A létrehozandó ETT céljai közt meghatározó szerep kell, hogy jusson a belső közlekedési, kulturális és gazdasági kapcsolatok élénkítésére, de legalább ennyire fontos a „mentális határtudat” fokozatos felszámolása is. Az ETT-n keresztül az intézményi-együttműködés, mint cél is elérhető, hiszen e jogi forma segítségével lehetővé válik pl. a határon átnyúló közszolgáltatási rendszerek – hulladékgazdálkodás, egészségügy, tömegközlekedés – üzemeltetése is.

A regionális kohézió megteremtése

A regionális kohézió és összetartás megerősítése valójában a térség egyedüli esélye a jövő kihívásaira, hiszen ellenkező esetben a – gyakorlatilag azonos erőforrásokból és célpiaconból kényszerűen eredő – belső versenyhelyzet mindenképpen hátrányos lesz. A regionális összetartozást nem csak mint gazdasági kényszert kell megélni, hanem szakmai; közigazgatási, környezeti-táji, energiagazdálkodási, turisztikai, közoktatási, kulturális, egészségügyi stb. együttműködési tartalmakkal kell feltölteni és gazdagítani. Intézményesíteni kell a régió belüli együttműködések mindennapos gyakorlatát, ahhoz eszközöket, szervezést és támogatási forrásokat rendelve.

Minden lehetséges eszközzel biztosítani kell a régió belüli mobilitás alapvető feltételeit (közúthálózat, közületi közlekedési útvonalak kiterjesztése a perifériák felé, új lokális határátkelőhelyek megnyitása, stb.), támogatni kell a belső közúti, vasúti és vízi infrastruktúra- és logisztikai rendszereinek felújítását, fejlesztését (pl.: a szegedi vasúti/közúti híd újjáépítését, a Temesvár-Szabadka-Szeged-Fiume és a Szabadka-Szeged-Budapest vasúti korridorok revitalizációját, a Duna és a Tisza hajózhatóságát, a szegedi mederkikötő felújítását). Emellett a térségi kohézió megteremtéséhez hozzájárulhat a szeged-környéki áruterminálok logisztikai központokká való fejlesztése, valamint a szabadkai szabad vámövezet és a régió területén működő (tervezett) KKV-inkubátorközpontok működtetése.

Gazdasági lehetőségek

A gazdaság területén kitörési lehetőséget elsősorban a komparatív előnyök kiaknázása jelenthet, mint az alacsony munkabér szint, és a magas munkanélküliség, valamint a nemzetközi közlekedési folyosók elérési lehetősége, amely alkalmassá teszi a területet multinacionális vállalatok megtelepüléséhez. Ez azonban csak másodlagos innovációs folyamatokat indítana el a térségben. Az elsődleges innováció lehetőségét, több tekintetben is a Szegedi Tudományegyetem adja, mint a térség tudásközpontja, és a lehetséges „spill-over” hatás kiindulópontja. A másik kitörési pont a helyi termékekre alapozott feldolgozóipar felélesztése, és továbbfejlesztése, valamint a már helyben tevékenykedő vállalatok beszállítóinak minél inkább a régió belülről biztosítása, továbbá ezen vállalatok nemzetközi piacokon történő sikeres szereplésének elősegítése. A feldolgozó-iparban különösen a biogazdálkodáson alapuló élelmiszer-feldolgozás elősegítése lehet az egyik irány. A harmadik kitörési pont az IKT szektor lehet, ahol a helyi tudást hasznosítva, hálózatosodás segítségével, és egységes fellépéssel nemzetközi piacokra lehetne lépni, elsősorban szoftverfejlesztés terén.

A régió sikerének egyik kulcsa, hogy az ott található vállalkozások és egyéb szereplők egymásra nem mint versenytársra, hanem mint együttműködő partnerre tekintsenek, és hálózatosodás segítségével növeljék versenyképességük, hogy az itt megtermelt javakat a régión kívül, a nemzetközi piacokon értékesítsék.

A határ menti területi fejlődés legfőbb társadalmi feltételei

A szerb-magyar határ menti régió fejlődése elképzelhetetlen az itt élő társadalmi közösségek reintegrációja nélkül. Ennek feltétele – az általános társadalmi viszonyok javításán túl – a gyorsan változó munkaerő-piaci igényekre azonnal reagálni tudó és a határokon átnyúló munkaerőpiacot szolgálni képes, közös információs rendszer, a munkaerő-piaci képzési és szolgáltatási hálózat, amely lehetővé teszi, hogy a gazdasági régiók határon túlnyúló területei is a munkaerőpiac egységes részeként legyenek kezelhetők. Az EU-hoz csatlakozni kívánó Szerbia és a Vajdasági Autonóm Tartomány, valamint az ott élők – kiemelten a nagy népességszámú magyar kisebbség – számára igen fontos szempontokat adhat a magyarországi és a Magyarországgal határos EU-s tagállamok, határ menti, társadalmi típusú együttműködéseinek tanulmányozása és az ottani tapasztalatok, legjobb gyakorlatok átadása. Egyes magyarországi határregiókban az elmúlt években igen sokoldalú, jó gyakorlatok alakultak ki, amelyek úgy is értékelhetők, mint „best practice” formák. A már működő kapcsolatok a vizsgált terület számára igen tanulságosak lehetnek. A szerb félnek tehát meg kell ismernie a kooperatív lehetőségeket, az EU-s országok közötti munkaerő-mobilitást, foglalkoztatást elősegítő, határon átnyúló együttműködési kapcsolatokat, és a munkaerő-piaci szolgáltató hálózatok fejlesztésének támogatási alternatíváit.

Környezeti feltételek

A szerb-magyar határ menti térség fenntarthatósága szempontjából alapvető kritérium az érintett tájak és településkörnyezeti rendszerek megóvása, valamint a környezetvédelmi tevékenységek intézményi és civil szférában történő összehangolása és felzárkóztatása. Az érintett társadalom életminőségének javítása a határ menti térség környezetbiztonságának megteremtésén keresztül érhető el, amely az élhető települési környezetet és az erőforrások fenntartható használatát együttesen jelenti, amely csak tudatos határokon átnyúló, térségi-települési környezetszempontú fejlesztések révén garantálható. A vizsgált határterület földrajzi helyzetéből következik, hogy a környezetgazdálkodás problémáinak megnyugtató megoldása is feltétlenül országhatáron átnyúló egyeztetéseket és kooperációkat követel. Az együttműködések kiterjesztése a környezetvédelem legtöbb ágazatában sürgető feladat. Ehhez szükséges lesz a közös környezet- és vízgazdálkodási, valamint természetvédelmi célok megfogalmazása, a határon átnyúló kultúrtájak közös gondozása, a településkörnyezeti rendszerek felzárkóztató fejlesztése, és a mindezt segítő információs háttér megteremtése. Miután a szerbiai oldal a környezetgazdálkodás terén több tekintetben is elmaradt az európai színvonalától, úgy véljük, hogy rendkívül sürgetővé vált egy a településkörnyezeti rendszerek komplex védelmét lehetővé tevő, az EU-szabványokat figyelembe vevő területileg összehangolt, környezetgazdálkodási rendszer kialakítása, az innovatív és hatékony nemzetközi, valamint határmenti együttműködések révén erőforrás-kímélő fejlesztési célok meghatározása.

ZÁRÓGONDOLATOK

A szerb-magyar határ menti fejlődést mindkét oldalon számos tényező akadályozza, az együttműködést szolgáló intézkedések ma még akadályokba ütköznek. Eltérőek a társadalmi, intézményi struktúrák, a hétköznapi szokások, a kulturális hagyományok. A vizsgált országrészek kapcsolatai nem kellően szervezettek, sokszor esetlegesek, a nemzeti szabályozások rugalmatlansága, az információhiány, valamint a nyelvi különbségek és a történelmi sérelmek pedig még napjainkban is rendre gátat képeznek a két oldal között.

Mindezen gátlótényezők ellenére – úgy véljük – az érintett térségnek igen fontos szerepe lesz a jövőben. A „határvonal” azonban valóban csak akkor válhat innovációs tengellyé, ha az ott élők felismerik a közös célokat, illetve mindkét nemzetállam részéről létrejön az építő szándék, amely megegyezésen és bizalmon alapuló partnerséghez vezet. A két jelenleg még erősen elválasztott határ menti térség felzárkózása és fejlődése kizárólag abban az esetben indulhat meg, ha a területfejlesztési elképzeléseket – a helyi, a regionális, és az országos résztvevők – kétoldalúan elfogadott és támogatott alapelvek mentén valósítják meg.

Kétségtelen, hogy a szerb-magyar határ menti térség területi fejlődése számos külső és belső tényező függvénye, amely rendkívül körültekintő és alapos tervezési munkával alapozható meg. Ebben a tekintetben a kihívások rendkívül nagyok, hiszen hosszú távon – a politikai paradigmák kiszámíthatatlanságától függetlenül – olyan multifunkcionális határ menti régiót kellene kialakítani, amely egyszerre biztosítaná a gazdaság felzárkózását, az adott települések környezeti fenntarthatóságát és a helyi társadalmak életszínvonalának növekedését.

A térség problémáinak feltárása és elemzése egyértelművé tette, hogy a közös fejlesztések alapja nagyrészt az itt élő közösségekben rejlő társadalmi tőke aktivizálása, amely minden egyéb más fejlesztés alapját képezi. Mindazokhoz a beavatkozási területekhez tehát, amelyek végső soron a komplex fenntarthatóságot eredményezhetik, fokozni kell a társadalmi partnerséget, a közösségi együttműködést és javítani kell a helyi lakosság adaptációs képességét és tudásának színvonalát.

A térségben végzett regionális kutatások remélhetőleg hozzájárulhatnak egy jól működő határ menti kooperáció megalapozásához. Bízunk benne, hogy a szerb-magyar határ menti térség tanulmányozása, az összehasonlító helyzetelemző értékelések alapján felvázolt irányvonalak segíthetik a térségre vonatkozó fejlődési útvonalak és konkrét programok kidolgozását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSON J, O'DOWD L. 1999. Border, border regions and territoriality: Contradictory meanings, changing significance. *Regional Studies* 33(7): 593–604.
- ANDERSON, J., O'DOWD, L. AND WILSON, T. M. (EDS) (2001) *Cross-Border Co-operation*, Special Issue of *Administration* 49 (2)
- ANDERSON, J., O'DOWD, L. AND WILSON, T. M. (EDS) (2002) *Re-Configuring State Borders in a Changing Europe*, Special Issue of *Regional and Federal Studies* 12 (4). Re-issued as J.
- ANDERSON, L. O'DOWD, AND T. M. WILSON (EDS) (2003) *New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance*, London: Frank Cass
- KRÄTKE S. 1999. Regional integration or fragmentation? The German-Polish border region in a new Europe. *Regional Studies* 33(7): 631–641.
- KRÄTKE S. 2007. Metropolisation of the European economic territory as a consequence of increasing specialisation of urban agglomerations in the knowledge economy. *European Planning Studies* 15(1): 1–27.
- MARTINEZ O.J. 1994. The dynamics of border interaction. New approaches to border analysis, in Schofield C. (ed.) *Global Boundaries. World Boundaries*. London, Routledge: 1–15.
- JEN NELLES - OLIVIER WALTHER Changing European borders: from separation to interface? An introduction : Changing European Borders. in: *Journal of urban research* 2011/6
- NIEBUHR A. 2008. The impact of EU enlargement on European border regions. *International Journal of Public Policy* 3(3-4): 163–186.
- NIEBUHR A, STILLER S. 2002. Integration effects in border regions. A survey of economic theory and empirical studies. *European Regional Science Association Conference Papers* 66.
- O'DOWD L. 2002. Transnational integration and cross-border regions in the European Union, in Anderson J. (ed.) *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. London, Routledge: 111–128.
- O'DOWD L. 2003. The changing significance of European borders, in Anderson J, O'Dowd L, Wilson T. (eds) *New Borders for a Changing Europe*. London, Frank Cass.
- PERKMANN M. (2003): Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-operation. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 10, No. 2, 153-171. [4]
- PERKMANN M. (2007): Policy entrepreneurship and multilevel governance: a comparative study of European cross-border regions, *Environment and Planning C*, Vol: 25, No. 6, 861 - 879. [5]
- PERKMANN M. 2007. Construction of new territorial scales: A framework and case study of the EUREGIO cross-border region. *Regional Studies* 41(2): 253–266.
- SCOTT J.W. 2005. The EU and 'Wider Europe': Towards an alternative geopolitics of regional cooperation? *Geopolitics* 10: 429–454.
- SCOTT J, VAN HOUTUM H. 2009. Reflections on EU territoriality and the 'bordering' of Europe. *Political Geography* 28(5): 271–273.
- SÜLI-ZAKAR I. 2010: A határok és határon átnyúló kapcsolatok átértékelődése Kelet-Közép-Európában. – Gazdaságpolitika-Vidékpolitika. *Az Európai Unió tagság kihívásai Székelyföldön*. (szerk. Csata A. - Elek S.) Scientia Kiadó, Kolozsvár (Cluj Napoca), pp. 31-44.
- SÜLI-ZAKAR I. 2010: A regionalizmus és a határon átvívelő kapcsolatok kilátásai az Európai Unió Régiók Bizottságának Fehér Könyve tükrében. – *Tér Társulat Tanítványok* (szerk. Kovács I. P. - Trócsányi A.) Publikum Kiadó, Pécs, pp. 307-322.